"वलास एवायतसुन्नतश्च
शोथं करोत्यन्नगतिं निवार्य्य ।
तं सर्व्वथैवाप्रतिवार्य्य वीर्य्यं
विवर्ज्जनीयं वलयं वदन्ति ॥" * ॥

अथ गलरोगाणां चिकित्सा ।

"कण्ठरोगेष्वङ्गुलीचेल्लीक्षौमैस्यादिकर्म्मभिः ।
चिकित्सकश्चिकित्स्यान्तु कुशलोऽत्र समाचरेत् ॥
क्वाथं दद्याच्च दार्व्वीत्वङ्निम्बतार्क्ष्यकलिङ्गजम् ।
हरीतकीकषायो वा हितो माक्षिकसंयुतः ॥
कटुकातिविषादारुपाठामुस्ताकलिङ्गकाः ।
गोमूत्रक्वथिताः पीताः कण्ठरोगविनाशनाः ॥
गुडूची कटुका घोषा दार्व्वी त्वक् त्रिफला घनम् ।
पाठा रसाञ्जनं दूर्व्वा तेजोऽर्हेति सुचूर्णितम् ॥
क्षौद्रयुक्तं विधातव्यं गलरोगे महौषधम् ।
योगास्त्रिते त्रयः प्रोक्ता वातपित्तकफापहाः ॥
जवाग्र्यजं तेजवतीं सपाठां
रसाञ्जनं दारु निशां सकृष्णाम् ।
क्षौद्रेण कुर्य्यात् गुटिकां सुखेन
तां धारयेत् सर्व्वगलामयेषु ॥"
इति भावप्रकाशः ॥ * ॥

वेला । कङ्कणम् । इति जटाधरः । (दण्डयूहविशेषः । यथा, कामन्दकीये नीतिसारे । १९ । ४५ ।
"सुखाख्यो वलयश्चैव दण्डभेदाः सुदुर्ज्जयः ॥")

वलयितं, त्रि, (वलयवत् कृतमिति । वलय+तत्करोतीति णिच् ततः क्तः । यद्वा, वलयं तदाकृतिर्जातमस्येति । वलय+इतच् ।) वेष्टितम् । इत्यमरः ॥ (यथा, गीतगोविन्दे । ११।२६।
"नीलनलिनमिव पीतपरागपटलभरवलयितमूलम् ॥"

यथा च, वैराग्यमङ्गले ।
"इन्धनमालावलयितबाहुः
परधनहरणे साचाद्राहुः ।
रक्षायौवनभञ्जनवीरः
कीर्त्तनपतने मल्लशरीरः ॥")

वलिरः, त्रि, (वलते संवृणोति चक्षुस्तारामिति । वल+बाहुलकात् किरच् ।) केकरः । इत्यमरः ॥

व(ब)लिशं, क्ली, (वलिना गन्धवद्द्रव्याद्युपहारेण शशति हिनस्ति मत्स्यानिति । शो+कः ।) वड़िशम् । इति शब्दरत्नावली ॥

व(ब)लिशिः, स्त्री, (वलिना आहारोपहारेण मत्स्यादीन् शशति विनाशयतीति । शो+बाहुलकात् किः ।) वड़िशम् । इति शब्दरत्नावली ॥

व(ब)लिशी, स्त्री, (वलिशि+स्त्रियामादिकारादिति ङीष् ।) वड़िशम् । इति शब्दरत्नावली ॥

व(ब)लूकं, क्ली, (वलते इति । वल संवरणे+"वलेरूकः ।" उणा० ४ । ४० । इति उकः ।) पद्ममूलम् । पक्षिविशेषे, पुं । इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः उणादिकोषश्च ॥

व(ब)लूलः, त्रि, वलवान् । वलशब्दात् गोलगोल्यादिना ऊलप्रत्ययेन निष्पन्नः । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥ अस्य पवर्गीयवकारादित्वेऽपि तत्रालिखितत्वादत्र लिखनम् ॥

वल्क, क भाषणे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट् ।) क, वल्कयति । भाषणं कथनम् । इति दुर्गादासः ॥

व(ब)ल्कं, क्ली, (वलते इति । वल संवरणे+"शूकवल्कोल्काः ।" उणा० ३ । ४२ । इति कप्रत्ययान्तो निपातितः ।) वल्कलः । (यथा, रघौ । ८ । ११ ।
"गुणवत् सुतरोपितश्रियः
परिणामे हि दिलीपवंशजाः ।
पदवीं तरुवल्कवाससां
प्रयताः संयमिनां प्रपेदिरे ॥")
शल्कः । इति मेदिनीशब्दरत्नावल्यौ ॥ खण्डम् । इति विश्वः ॥

व(ब)ल्कः, पुं, (वल संवरणे+कः निपातितश्च ।) पट्टिकालोध्रः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वल्कतरुः, पुं, (वल्कप्रधानस्तरुरिति मध्यलोपी समासः ।) पूगवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वल्कद्रुमः, पुं, (वल्कप्रधानो द्रुमः ।) भूर्ज्जवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (विवरणमस्य भूर्ज्जशब्दे ज्ञातव्यम् ॥)

व(ब)ल्कलं, क्ली, (वलते संवृणोतीति । वल+बाहुलकात् कलन् ।) त्वचम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ डालचिनि इति भाषा ॥

व(ब)ल्कलः, पुं क्ली, (वलते संवृणोतीति । वल+बाहुलकात् कलन् ।) वृक्षत्वक् । वाकल इति भाषा । तत्पर्य्यायः । त्वक् २ वल्कम् ३ । इत्यमरः ॥ त्वचा ४ त्वचम् ५ चोचम् ६ चोलकम् ७ शल्कम् ८ कृल्लकम् ९ कृल्लिः १० कृल्ली ११ चोतकम् १२ । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, महाभारते । १ । १५६ । २ ।
"तौ तु पूर्व्वेण कालेन तपोयुक्तौ बभूवतुः ।
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ जटावल्कलधारिणौ ॥")

वल्कला, स्त्री, (वल्कल+टाप् ।) शिलावल्का । इति राजनिर्घण्टः ॥

वल्कलोध्रः, पुं, (वल्कप्रधानो लोध्रः ।) पट्टिकालोध्रः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वल्कवान् [त्] पुं, (वल्कः शल्कोऽस्यस्येति । वल्क+मतुप् । मस्य वः ।) मत्स्यः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ वल्कयुक्ते, त्रि ॥

वल्कलः, पुं, (वल्कोऽस्यास्तीति । वल्क+इलच् ।) कण्टकः । इति शब्दरत्नावली ॥

वल्कुतं, क्ली, वल्कलः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

वल्ग, गतौ । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-पर०-अक०-सेट् ।) वल्गति । अयं प्लुतगताविति भट्टमल्लः । इति दुर्गादासः ॥

वल्गनं, क्ली, (वल्ग+ल्युट् ।) प्लुतगमनम् । बहुभाषणम् । वल्गधातोर्भावेऽनट्प्रत्ययेन निष्पन्नम् ॥

वल्गा, स्त्री, (वल्ग्यतेऽश्वोऽनयेति । वल्ग+करणे घञ् । टाप् ।) दन्तालिका । लागाम् इति भाषा । तत्पर्य्यायः । अवक्षेपणी २ रश्मिः ३ कुशा ४ । इति हेमचन्द्रः ॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम् । ५ । ३४७ ।
"वल्गन्मध्येऽश्ववाराणां नृत्यते वाग्यवाजिना ।
वल्गाङ्गिनोद्वहल्लम्बं शिरस्तं वामपाणिना ॥")

वल्गितं, क्ली, (वल्ग+भावे क्तः ।) अश्वस्य विशेषगमनम् । तत्तु वेगेन विचित्रोपरिचरणम् । इत्यमरभरतौ ॥ प्लुतगमनम् । (यथा, शिशुपालवधे । २ । २७ ।
"अनिर्लोडितकार्य्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा ।
निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् ॥")

बहुभाषणञ्च ॥

व(ब)ल्गुः, पुं, (वलते इति । वल प्राणने+"वलेर्गुक्च ।" उणा० १ । २० । इति उप्रत्ययः । गुगागमश्च धातोः ।) छागः । सुन्दरे, त्रि । इति मेदिनी । गे, २५ ॥ (यथा, रघौ । ५।६८ ।
"तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन तावत्
सद्यः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे ।
प्रस्यन्दमानपरुषेतरतारमन्तः
चक्षुस्तव प्रचलितभ्रमरञ्च पद्मम् ॥")

व(ब)ल्गुकं, क्ली, (वल्गु+संज्ञायां स्वार्थे वा कन् ।) चन्दनम् । विषिनम् । पणम् । रुचिरे, त्रि । इत्यजयः ॥ तत्र पवर्गीयवकारादौ लिखितोऽयं शब्दः । अस्माभिस्तु तत्रालिखितत्वादत्र लिखितः ॥

वल्गुपत्रः, पुं, (वल्गु मनोज्ञं पत्रं यस्य ।) वनमुद्गः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

वल्गुला, स्त्री, (वल्गु लातीति । ला+कः । टाप् ।) वाकुची । पक्षिविशेषः । श्येनस्य पर्य्यायः । चक्रविष्ठा २ दिवान्धा ३ निशाचरी ४ खेरिणी ५ दिवास्वापा ६ मांसेष्टा ७ माढवाहिणी ८ । इति राजनिर्घण्टः ॥

वल्गुलिका, स्त्री, (वल्गुल+संज्ञायां कन् । टापि अत इत्वञ्च ।) तैलपायिका । यथा,—
"वल्गुलिका सुखविष्ठा परोष्णी तैलपायिका ॥"
इति हेमचन्द्रः ॥

(यथा, कथासरित्सागरे । ५५ । ७६ ।
"ततो वल्गुलिकातस्तं कृष्ट्वा पटमदर्शयत् ।
स चित्रकर्त्ता चित्रस्थां राज्ञे मदनसुन्दरीम् ॥")

वल्ग, ङ भक्षणे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट् ।) वल्गते अन्नं लोकः । इति दुर्गादासः ॥

वल्गणं, क्ली, (वल्ग भक्षणे+भावे ल्युट् ।) भक्षणम् । इति हेमचन्द्रः ॥

वल्मिकः, पुं क्ली, वल्मीकः । इति शब्दरत्नावली ॥

वल्मिकिः, पुं क्ली, वल्मीकः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥

व(ब)ल्मीकः, पुं, क्ली, (वलते इति । वल संवरणे+"अलीकादयश्च ।" उणा० ४ । २५ । इत्यज वलतेर्मुमागमश्चेति उज्ज्वलदत्तोक्ता काकनन्दी